

Adoptie: geheel verlangen

Een christelijk perspectief op adoptie

Carolien Milis

Adoptie is een thema dat niet zo vaak pastoraal of theologisch belicht wordt. Carolien Milis onderzocht de afgelopen jaren wat de theologie, het christendom en de ethiek erover zeggen. In dit artikel gaat ze eerst in op de verschillende betrokkenen bij adoptie: de adoptieouders, het adoptiekind en de 'afstandsouders'. Vervolgens wordt er gekeken naar hoe theologen en ethici naar adoptie kijken. Een boeiende stelling is dat christenen geloven dat ze kinderen van God zijn, dus dat adoptie door de eigen ouders misschien meer deel uitmaakt van ons mens-zijn, dan we op het eerste gezicht geneigd zijn te denken...

Adoptie is een gebeurtenis die het leven van alle betrokkenen tot in de diepte raakt. Aan de beslissing te adopteren of een kind af te staan, is immers een hele geschiedenis voorafgegaan. Het is deze geschiedenis die maakt dat adoptie geen alledaags fenomeen is. Het is een fascinerend, maar vaak ook pijnlijk relaas van ouders en kinderen, van afstand en nabijheid, van verdriet en blijdschap. Volgens gegevens van FOD justitie (Federale Overheidsdienst) waren er in 2008 831 adopties in België. Dit cijfer betreft zowel de inter-landelijke als de binnenlandse adopties. Dit betekent dit dat de afgelopen decennia heel wat gezinnen in aanraking zijn gekomen met het adoptiegebeuren. In dit artikel beschrijf ik in eerste instantie enkele psychologische en pedagogische perspectieven op adoptie. In een tweede luik zet ik een christelijk, ethisch en theologisch kader neer over adoptie.

ANTROPOLOGISCHE VISIE

Over de psychologische en pedagogische kant van adoptie bestaat er heel wat literatuur in het Nederlandse taalgebied. Hierbij worden vooral processen bij het adoptiekind en de adoptieouders belicht. De afstandsouders blijven veelal buiten beeld. Toch heeft men een overkoepelende term voor deze drie groepen, namelijk de adoptiedriehoek. Belangrijke auteurs inzake de adoptiematerie zijn René Hoksbergen, Hans Walenkamp en Femmie Juffer. In eerste instantie zal ik de drie groepen uit de adoptiedriehoek wat nader belichten. Ik begin bij de adoptieouders en ga vervolgens over naar het adoptiekind – waarbij de hechtingsthematiek zeer belangrijk is. Ten slotte geef ik nog enkele bedenkingen over de afstandsouders/moeder.

DE ADOPTIEOUDERS

Binnen deze groep vinden we het belangrijk om te benadrukken dat adoptieouders evenzeer ouders zijn als alle andere ouders. Zij staan in voor de opvoeding van één of meerdere kinderen. Toch maken bepaalde aandachtspunten binnen de opvoeding dat zij te onderscheiden zijn. Vooreerst zijn er adoptieouders die ongewenst kinderloos waren. Zij onderscheiden zich van biologische ouders door het feit dat zij nooit een biologische zwangerschap hebben ervaren of uitdragen. Wanneer er sprake is van onvruchtbaarheid, wordt er gewezen op het belang van een rouwperiode om het verlies van het (n)ooit geboren eigen kind. Deze adoptieouders moeten afscheid nemen van de wens en de droom ooit biologische ouders te worden. Onvruchtbaarheid is immers voor vele, zo niet alle koppels een pijnlijke realiteit die psychologische gevolgen heeft. Wanneer dit verdriet niet op gepaste

wijze verwerkt kan worden, dan bestaat het risico dat het adoptiekind louter gezien wordt als vervanging van het nooit geboren of overleden eigen kind¹.

Een ander verschil tussen adoptieouders en biologische ouders berust op het feit dat adoptieouders steeds een lange procedure moeten doorlopen alvorens zij een kindje kunnen opnemen in hun gezin. De procedure neemt vaak enkele jaren in beslag en zorgt voor de nodige frustraties. Het weigeren van de toestemming tot adoptie, die verleend moet worden door de rechtbank na een maatschappelijk onderzoek, is dus zeer pijnlijk.

Een laatste verschil tussen biologische ouders en adoptieouders bestaat uit het feit dat adoptieouders zullen rekening moeten houden met een adoptiespecifieke opvoedingssituatie. Het gaat hier dan over het bespreekbaar maken van de adoptie en de daarmee samenhangende *rootsvragen* binnen het gezin, en over kennis van de hechtingsproblematiek.

Ten slotte kunnen we de grote groep van adoptieouders zelf nog onderverdelen in twee groepen. Zo maakt men een onderscheid tussen intern gerichte ouders en extern gerichte ouders, waarmee men doelt op de motieven die ouders aanhalen om te adopteren. Ouders die eerder intern gericht zijn, zullen veeleer verwijzen naar hun wens een gezin te stichten. Het gaat hier om hun eigen verlangens. Het kind wordt in zekere mate gefunctionaliseerd. Uiteraard dient deze uitspraak met enige voorzichtigheid gelezen te worden, aangezien deze nogal een negatieve bijklank lijkt te vertonen. Men merkt immers dat deze ouders eveneens enorme inspanningen leveren ter bevordering van het welzijn van hun kind. Ook al vertrekt de motivatie in eerste instantie vanuit hun verlangens en ideaalbeeld, al gauw lijken deze ouders zich aan te passen aan de concreetheid van hun kind.

Bij extern gerichte ouders zijn de argumenten eerder gericht op het kind, in die zin dat zij zullen verwijzen naar de verbetering van de levensomstandigheden die zij als gezin willen en kunnen bieden aan het kind. Het gaat dus concreet om het redden van een kind in nood. Aan deze motivatie kunnen echter ook risico's verbonden zijn. Deze ouders kunnen te snel voorbij gaan aan de adoptiespecifieke opvoedingssituatie waarin ze zullen belanden. We kunnen dus besluiten dat het aangewezen is dat adoptieouders over beide vormen van motivatie beschikken en niet vervallen in extremen².

HET ADOPTIEKIND

In deze paragraaf zullen we uitvoerig stilstaan bij de hechtingsproblematiek, nadat we hebben bekeken welke pre- en postnatale invloeden het kind kan kennen. Ten slotte schrijven we kort iets over *rootsvragen*.

Met prenatale invloeden bedoelen we de elementen die van invloed zijn op het kind, nog vóór het wordt geboren. Het is immers wetenschappelijk bewezen dat roken en druggebruik een negatieve invloed hebben op de ontwikkeling van het kind. Bij afstandsmoeders kan hierbij ook nog stress komen omdat hun zwangerschap ongewenst is. Het kind vangt deze indrukken op, wat lichamelijke of mentale sporen kan nalaten³.

Met postnatale invloeden bedoelen we de gebeurtenissen die van invloed zijn op het kind na de geboorte. In de eerste plaats gaat het hier over de verzorging die het kind al dan niet krijgt. Wanneer het kind in armoede wordt geboren, kunnen voedsel, hygiëne en medische verzorging ontbreken, wat een nefaste invloed kan hebben op de groei van het kind. Hoewel men deze elementen niet mag negeren, wordt er bij het bestuderen van de postnatale invloeden vooral stilgestaan bij de kwetsuur van de scheiding die het kind kent. Meteen na de geboorte of na een zekere periode wordt het kind immers gescheiden van de biologische ouders. Belangrijk is om hierbij op te merken dat deze scheiding ook niet gewild kan zijn door de ouders, maar dat de oorzaak oorlog of ziekte is, waardoor een kind één of beide ouders kan verliezen. De reden waarom men spreekt over 'de kwetsuur van de scheiding', dient nader verklaard te worden aan de hand van de hechtingstheorie van John Bowlby⁴. Met hechting

bedoelt Bowlby een proces waarbij een persoon een duurzame emotionele relatie opbouwt met een andere persoon. Bij baby's krijgt dit gestalte door lachen, huilen, geluidjes maken,... Deze zijn dan het gevolg van het sensitief responsief reageren van de ouders. Hiermee bedoelt men dat de ouders zullen reageren als de baby huult of lacht door hem of haar op te pakken en te troosten. Zo weet het kind dat hij of zij gehoord wordt. Op die manier raakt het veilig gehecht⁵ en is het in staat om basisvertrouwen op te bouwen. Dit vertrouwen heet 'basisvertrouwen', omdat het als fundament dient voor alle verdere relaties die het kind zal aangaan. Doordat de ouder veiligheid en vertrouwen aanbiedt, zal het kind ook leren te vertrouwen op andere opvoeders. Deze hechting verloopt in verschillende fasen, maar onderzoek heeft aangetoond dat de periode tot zes maanden na de geboorte de belangrijkste is. Wanneer er een scheiding plaatsvindt tussen het kind en de belangrijkste opvoeder/ouder kan dit schade aanbrengen in het basisvertrouwen van het kind. Deze schade kan gevolgen hebben voor alle verdere relaties die het kind zal aangaan. Het durft niet langer geloven in volwassenen en zal een fundamenteel wantrouwen creëren⁶. Het spreekt voor zich dat deze theorie van groot belang is binnen de adoptiewereld. Vele adoptiekinderen kenden in de eerste jaren van hun bestaan vaak één of meerdere scheidingen. Vooreerst is er de scheiding met de biologisch moeder. Wanneer kinderen daarna terecht komen in weeshuizen, betekent dit dat zij door de adoptie ook hier gescheiden worden van hun belangrijkste opvoeder. Deze kinderen hebben dus zelden de kans gekregen om zich te hechten aan een persoon. Toch ziet men adoptie als een positief gebeuren in het leven van deze gekwetste kinderen. Vanaf dat moment kent het kind normaal gesproken geen wisselende opvoeders meer, maar zullen steeds dezelfde gezichten opduiken. Helaas komt de adoptie soms te laat en kunnen de kwetsuren niet meer hersteld worden. Over een dergelijk schrijnend gebeuren getuigt het boek 'Bodemloos bestaan' van Geertje van Egmond⁷. Hoewel de term 'bodeloosheid' geen wetenschappelijke term is, heeft hij toch algemeen ingang gevonden in de adoptiewereld. Bodeloosheid is een hechtingsstoornis die aangeeft dat een kind niet langer in staat is om liefde te ontvangen. Het is dan ook in het belang van het kind om de adoptie zo snel mogelijk na de geboorte te voltrekken, om het kind te sparen van een ernstig kwetsuur door een laattijdige scheiding.

AFSTANDSOUDER(S)

Ten slotte wil ik stilstaan bij de afstandsouder(s) waarover, zoals reeds gezegd, niet veel geschreven is in de bestaande literatuur. De reden hiervoor vindt men in het feit dat men jarenlang heeft gedacht dat de moeder geen hinder ondervond van de scheiding met haar kind. Hoe gek het ook klinkt, men is er de laatste jaren achter gekomen dat ook deze groep te maken heeft met verdriet omwille van de scheiding.

Eerst ga ik dieper in op de vraag 'waarom' een moeder haar kind afstaat ter adoptie. Algemeen ziet men drie clusters van redenen. De eerste noemt men 'economische factoren'. Hiermee bedoelt men dat armoede een moeder of een gezin noopt tot het afstaan van een kind, omdat zij niet over de financiële middelen beschikken om voor dit kind te zorgen of een goede opvoeding te garanderen. Ten tweede zijn er rampsituaties zoals oorlogen of epidemieën die ervoor zorgen dat kinderen verweesd achterblijven. Ten slotte ziet men socio-culturele factoren. Dit zijn gebruiken en ideeën die leven in een bepaalde cultuur, die maken dat een moeder niet voor haar kind kan/mag zorgen. Een voorbeeld van een dergelijk idee is het taboe dat rust op een zwangerschap van ongehuwde moeders⁸.

Het valt op dat deze argumenten er steeds van uitgaan dat de wil om het kind bij zich te houden er toch steeds is. Dit maakt de scheiding natuurlijk tot een pijnlijk gebeuren. Nancy Verrier geeft in haar boek aan dat het noodzakelijk is om ook deze gevoelens van verdriet en gehechtheid te erkennen. De afstandsouder heeft het kind voelen groeien in haar schoot. Het

kind heeft zich reeds gehecht aan haar, maar ook zij heeft zich kunnen hechten aan het kind. In de maatschappij krijgt de afstandsmoeder vaak niet de kans om te rouwen om deze scheiding⁹.

ADOPTIE & CHRISTELIJKE ETHIEK

In een volgende stap wil ik een christelijke ethische visie ontwikkelen op adoptie. Ik doe dit aan de hand van het denken van de katholieke theoloog Lisa Sowle Cahill¹⁰.

In eerste instantie beroept zij zich op de woorden van paus Johannes Paulus II in zijn postsynodale apostolische exhortatie *Familiaris Consortio*. Hierin schrijft hij dat 'het de taak is van de christelijke families om de Kerk mee op te bouwen en bij te dragen aan een meer rechtvaardige wereld, vooral door het zorgen voor zij die in de marge van de maatschappij leven.' Samen met paus Johannes Paulus II ziet Cahill adoptie als een daad van liefde en als een intieme en duurzame relatie die in geen enkel opzicht inferieur is aan een relatie gebaseerd op bloedbanden¹¹. Tevens ziet Cahill adoptie binnen de katholieke theologie meer als verbond. Hiermee volgt ze het gedachtegoed van Brenda Destro¹². Een verbond is volgens Destro een hermeneutisch kader dat toelaat om de belangen van het kind voorop te plaatsen, eerder dan de voorkeuren van de ouders of zij die eventueel financieel belang hebben bij de adoptie. Destro maakt hier gebruik van enkele bijbelse beelden zoals de adoptie van Mozes door de dochter van de farao en de adoptie van Jezus door Jozef. Vanuit deze verhalen ontwikkelt zij de stelling dat het eerste christelijke gezin meer gesticht werd door de gedachte van verbond dan door biologie. Kindgecentreerde adoptie is dus een religieuze expressie, vervolgt Cahill¹³.

Verder gebruikt ze elementen uit de traditie van het Thomistisch denken, waar de natuurwet centraal staat. Volgens Cahill is het deel van de natuurwet dat alle mensen bezorgd zijn om de bescherming van het leven en onze verantwoordelijkheid ten aanzien van het algemeen goed van de gehele wereld. Dit betekent dat er een zekere voorkeursoptie voor de armen bestaat. Volgens Cahill gaat het echter niet om een paternalistische solidariteit, maar een solidariteit die rekening houdt met het subsidiariteitsprincipe¹⁴. Zij ziet het subsidiariteitsprincipe binnen adoptie als tweeledig. Enerzijds dienen regeringen en maatschappijen ervoor in te staan dat gezinnen, als basis van de gemeenschap, kunnen blijven bestaan en niet dienen gebroken te worden. Hiervoor dienen deze regeringen families te voorzien in economische, sociale, opvoedkundige, culturele en politieke tegemoetkomingen zodat gezinnen in staat zijn hun verantwoordelijkheid te dragen en individuen de kans krijgen zich te ontplooiën. Ook gezinnen leveren een bijdrage aan het subsidiariteitsbeginsel door andere gezinnen te ondersteunen. Adoptie wordt door Cahill gekaderd in een sfeer van liefde en sociale rechtvaardigheid. Ze merkt op dat adoptie een moreel waardevolle manier kan zijn om de problemen, waardoor gezinnen niet in staat zijn om hun kind(eren) op te voeden, op te lossen. Cahill is zich echter bewust van de delicateit die gepaard gaat met adoptie en benadrukt nogmaals dat alles in het werk zou moeten gesteld worden om in de eerste plaats te voorkomen dat gezinnen hun kind(eren) moeten afstaan. Een ethische benadering van adoptie is, volgens Cahill, in de eerste plaats werken aan de vermindering van de noodzaak van de adoptiepraktijk. Tevens moet er oog zijn voor nefaste structuren binnen de adoptiepraktijk die louter gebaseerd zijn op winstbejag¹⁵.

Tot slot ziet Cahill vijf ethische principes waarop de katholieke ethische leer is gestoeld. Een eerste principe is de naastenliefde. Die komt tot uiting in een voorkeursoptie voor de armen. Een tweede principe is dat adoptie een gebeuren is dat tegemoet kan komen aan de noden van alle leden van een gezin op vlak van intimiteit, liefde en steun. Het derde ethische principe stelt dat men omwille van de adoptie het belang van de biologische banden niet mag verwaarloosd bij de adoptiekinderen zelf. Vervolgens richt Cahill zich tot alle betrokkenen

van de adoptiewereld. Iedereen die betrokken is bij adoptie, is ervoor verantwoordelijk om mogelijkheden en oplossingen te zoeken die maken dat gezinnen niet langer gebroken moeten worden. Ten slotte vraagt ze dat iedereen mag gehoord worden in de adoptiewereld, ook de afstandsouders.

EEN CHRISTELIJK-THEOLOGISCHE VISIE OP ADOPTIE

In dit laatste onderdeel wil ik komen tot een theologie van adoptie. Net zoals bij een christelijk-ethische visie moet ik hier melden dat de wetenschappelijke informatie eerder schaars is. In dit deel maak ik gebruik van de visie van Jeanne Stevenson-Moessner. Zij is professor pastoraaltheologie aan de universiteit van Dubuque in Iowa. In de lezing van haar boek *'The Spirit of Adoption. At Home in God's Family'*¹⁶ is een duidelijk protestantse invloed te merken. Naast het gebruik van vele getuigenissen, verwijst ze ook vaak naar bijbelverhalen en/of -figuren. Haar focus ligt op de gevoeligheid die gelovigen moeten tonen bij het gebruik van bepaalde, kwetsende godsbeelden. Het kernbetoog in haar boek is dan ook dat godsbeelden moeten vertaald worden, zodat iedereen er zich in kan herkennen. Ook tracht zij betekenis te geven aan enkele bijbelverhalen die adoptie in een minderwaardig daglicht plaatsen. We volgen een voorbeeld van haar gedachtegang.

Het wellicht meest bekende godsbeeld vindt zij reeds problematisch. We hebben het hier over God als Vader. Stevenson-Moessner meent dat adoptiekinderen niet meteen een positieve associatie maken met dit beeld, omdat zij verlaten zijn door hun vader. Hieruit trekken zij waarschijnlijk de conclusie dat als God een Vader is, Hij hen ook wel zal verlaten, net zoals hun biologische vader dat heeft gedaan. Om dit negatieve beeld te vertalen voor adoptiekinderen stelt Stevenson-Moessner dat God ook kan gezien worden als een adoptieouder. Alle mensen worden immers geadopteerd door God als kind van God. Tevens is ook de geboorte van Jezus een argument tegen het overaccentueren van bloedbanden. Zo zien we in het Matteüsevangelie dat alleen Maria als biologische ouder wordt vernoemd.

In haar werk gaat Stevenson-Moessner ook dieper in op de gevoelens die zich vermengen in het adoptiegebeuren. Volgens haar spelen er drie hoofdgevoelens mee, namelijk verdriet, schuld en 'gave'. Zij noemt dit tevens een 'adoptiedriehoek'. Hoewel Stevenson-Moessner niet voorbij wil gaan aan de negatieve gevoelens die komen kijken bij adoptie, wil zij hieraan een positief element toevoegen. Zo ziet zij het gevoel een gave te hebben ontvangen als metgezel van het verdriet. Adoptieouders getuigen vaak dat het ontvangen van het kind de grootste gave is. Bij adoptiekinderen wordt het gevoel een gave ontvangen te hebben vaak overschaduwd door het verdriet omwille van het afgestaan-zijn. Toch meent Stevenson-Moessner dat ook kinderen, vooral op latere leeftijd, de liefde kunnen ontdekken die schuilgaat achter het afgestaan-zijn. Hieruit kunnen zij ontdekken dat het geadopteerd-zijn een gave is. Ze is van mening dat dit evenzeer van toepassing is op de afstandsouder(s) die de gave kent/kennen van het geven van leven aan een kind. De beweging van afstand doen van het kind vergelijkt Stevenson-Moessner met de liefde van God: die is zo groot dat hij zijn enige Zoon heeft gegeven.

Zij merkt op dat er ook gevoelens van schuld aanwezig kunnen zijn binnen de groepen van de adoptiedriehoek. Een kind kan zich schuldig voelen tegenover zijn of haar adoptieouders omdat hij of zij interesse toont voor zijn of haar *roots*. Afstandsouders kunnen zich schuldig voelen omwille van het feit dat zij een kind afstaan. Zo komt Stevenson-Moessner tot de adoptiedriehoek van gevoelens. Ze gelooft erin dat het gevoel van de gave uiteindelijk zal overheersen. Stevenson-Moessner roept ook een nieuw theologisch begrip in het leven: 'baarmoederliefde', *womb-love*. Dit is de liefde die adoptieouders kunnen tonen. Het is een synoniem voor het medeleven en de genade van God. Deze baarmoederliefde is de manier waarop God liefheeft, namelijk continu en constant. Ze krijgt een weerspiegeling in de manier

waarop ook adoptieouders van hun adoptiekinderen houden. “Baarmoederliefde, dat smachtend verlangen vanuit het centrum van elk levend wezen, beschrijft tevens een vasthoudende compassie dat gebruikt wordt om Gods verlangen en genade te illustreren. De thuiskomst van een langverwacht kind is als een metafoer voor onze verwelkoming door God. Het is een glimp van Gods gastvrijheid. Dit is een bijbels beeld dat we genegeerd hebben. Als we de geloofsfamilie binnentreden, dan worden ook wij geadopteerd. Een kind van God zijn, is geadopteerd zijn”¹⁷.

Stevenson-Moessner pleit ervoor om steeds de liefde van God te zien in het adoptiegebeuren. Hiermee tracht ze voorbij te gaan aan de negatieve visie dat adoptie het resultaat is van een ongelukkige gebeurtenis. Ze geeft kracht aan de uitdrukking ‘gedeelde smart is halve smart’. Hiermee bedoelt ze dat het een vorm van genade kan zijn als kinderen en beide groepen ouders elkaar kunnen ontmoeten in hun verdriet.

EN VERDER...

Momenteel onderzoek ik of er bij de Vlaamse adoptiegezinnen vraag is naar een specifieke pastorale zorg voor deze gezinnen. Ik doe dit aan de hand van enquêtes die ik met behulp van de Vlaamse adoptieorganisaties verstuurd heb naar 250 adoptiegezinnen. Deze vragenlijsten waren bedoeld voor zowel adoptieouders en adoptiekinderen als voor belangrijke familieleden zoals broers, zussen of grootouders. Er werd er gepolst naar hun geloof, naar hun bekendheid met het reeds bestaande adoptieazorgaanbod en naar hun aanvoelen naar meer specifieke ondersteuning. In de pastorale zorg voor adoptiegezinnen zouden thema’s aan bod kunnen komen zoals rouwverwerking – zowel bij het adoptiekind als bij de ouders – relationele en seksuele opvoeding binnen een christelijk perspectief rekening houdend met de hechtingsproblematiek. Eveneens zouden er beleidsmatige stappen kunnen worden genomen om zoals Jeanne Stevenson-Moessner, te pleiten voor aandacht voor de bijzondere situatie waarin adoptiegezinnen zich bevinden. Pastoraat bij adoptiegezinnen zou zowel individueel als gezamenlijk kunnen gebeuren en gebruik maken van de expertise die reeds voorhanden is binnen jeugdpastoraal en gezinsepastoraal. Tevens kan dit aanbod uitgebreid worden met aandacht voor andere thema’s zoals onvruchtbaarheid en de beslissing om een kind af te staan. Op die manier zou pastorale deze zorg zich concentreren rond alle gebeurtenissen die te maken hebben met de geboorte van een kind en het stichten van een gezin.

CAROLIEN MILIS is master in de godgeleerdheid en de godsdienstwetenschappen en volgde een opleiding in de praktische theologie. Zij is zelf geadopteerd uit India.

¹ R. HOKSBERGEN, *Waarom adopteren mensen een kind?* in R. HOKSBERGEN & H. WALENKAMP (red.), *Kind van andere ouders. Theorie en praktijk van adoptie*, Houten – Antwerpen, Bohn Stafleu Van Loghum, 1991, 67-83, p. 70-72.

² *Ibid*, p. 70-71.

³ T. SCHULPEN & N. SORGEDRAGER, *Medische aspecten bij buitenlandse adoptie*, in R. HOKSBERGEN & H. WALENKAMP (red.), *Kind van andere ouders. Theorie en praktijk van adoptie*, Houten – Antwerpen, Bohn Stafleu Van Loghum, 1991, 84-96, p. 86.

⁴ John Bowlby leefde van 1907 tot 1990 in Groot-Brittannië en studeerde geneeskunde en psychologie aan het Trinity college te Cambridge.

⁵ “We spreken van veilige gehechtheid als een kind zich op zijn gemak voelt bij zijn [of haar] ouders, als het op hen durft te vertrouwen, bij hen steun en troost zoekt, zich bij hen veilig en beschermd voelt. Vanuit deze ervaring reageert het kind ook op anderen, zal het anderen vertrouwen en verwachten dat zij oog hebben voor hem [of haar]. Is dit niet het geval, dan spreken we van onveilige gehechtheid. Een onveilig gehecht kind toont zich angstig, onzeker of afstandelijk. Het zit niet lekker in zijn [of haar] vel of is voortdurend boos. Met emoties

weet het zich vaak geen raad.” R. KOBUSSEN, *Adoptie en hechting als proces. Informatie voor ouders* (red.: L. Sibbing-Willems) Wijk bij Duurstede, Uitgave Adoptie Nazorg, 2002, p. 4.

⁶ F. JUFFER & L. METMAN, *Ontwikkelingskansen van adoptiekinderen in hun vroege kinderjaren*, in R. HOKSBERGEN & H. WALENKAMP (red.), *Kind van andere ouders. Theorie en praktijk van adoptie*, Houten – Antwerpen, Bohn Stafleu Van Loghum, 1991, 122-138, p. 123-129.

⁷ G. VAN EGMOND, *Bodemloos bestaan. Problemen met adoptiekinderen*, Baarn, Ambo, ⁷2007.

⁸ R. DEIBEL, *Een kind van ver. Situaties in de herkomstlanden*, in R. HOKSBERGEN & H. WALENKAMP (red.), *Kind van andere ouders. Theorie en praktijk van adoptie*, Houten – Antwerpen, Bohn Stafleu Van Loghum, 1991, 52-63, p. 58.

⁹ N. VERRIER, *Afgestaan. Begrip voor het geadopteerde kind*, Amsterdam, Ambo, 2003, p. 182-186.

¹⁰ Lisa Sowle Cahill is professor in de theologie aan het *Boston College* en zelf ouder van drie adoptiekinderen.

¹¹ JOHANNES PAULUS II, *Meeting of Adoptive Families Organised by the Missionaries of Charity* (september 2005); http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/2000/jul-sep/documents/hf_jp-ii_spe_20000905_adozioni_en.html (toegang 29.12.2008).

¹² Brenda Destro heeft een master in sociaal werk aan de universiteit van Wisconsin-Milwaukee en een doctoraat in sociaal werk aan de Katholieke Universiteit van Amerika.

¹³ L.S. CAHILL, *Adoption. A Roman Catholic Perspective*, in T.P. JACKSON (ed.), *The Morality of Adoption. Social-Psychological, Theological, and Legal Perspectives*, Grand Rapids, Michigan – Cambridge, William B. Eerdmans Publishing Company, 2005, p. 161-162.

¹⁴ Volgens het beginsel van subsidiariteit moet de voorkeur worden gegeven aan een tussenkomst die het minst ingrijpt in de persoonlijke levenssfeer van de betrokkenen.

¹⁵ L.S. CAHILL, *Adoption. A Roman Catholic View*, in T. P. JACKSON (ed.), *The Morality of Adoption. Social-Psychological, Theological, and Legal Perspectives*, Grand Rapids, Michigan, Cambridge, U.K., William B. Eerdmans Publishing Company, 2005, p. 164-167.

¹⁶ J. STEVENSON-MOESSNER, *The Spirit of Adoption. At Home in God's Family*, Louisville – London, Westminster John Knox Press, 2003.

¹⁷ “Womb-love, that yearning from the very center of one’s being, describes a tenacious compassion that is used to illustrate God’s desire and mercy. A homecoming of a longed-for child is parabolic for God’s welcome us. It is a glimpse of God’s hospitality. It reminds us and draws us to a Biblical concept we have neglected: as we enter the family of faith, we too are adopted. To be a child of God is to be adopted”. J. STEVENSON-MOESSNER, *The Spirit of Adoption. At Home in God's Family*, Louisville – London, Westminster John Knox Press, 2003, p. 19.